

השיעור השבועי

גיליון מספר 429

הרב המקדים: הר"ג מאיר ידיד שליט"א
רב קהילת "שערי ציון" ברוקלין

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית היחידים ומשודר דרך הליווי והרדיו ובקוויים רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

ר"ת	יציאה	כניסה	ירושלים
18:19	17:43	16:51	תל אביב
18:15	17:41	16:49	חיפה
18:14	17:41	16:49	באר שבע

בשלה | י"ז שבט תשפ"ד

כתב וערך השיעור:

הרב דכיר פריץ שליט"א

דין ברכה לבטלה

טעה ובירך על מאכל בזמן שאסור לאכול, או על מאכל שאסור לו לאכול, אבקת חלב נכרי, חולה האוכל דבר אסור, או שאוכל ביוהכ"פ, אם מברך. בזכות מרן זצ"ל לומדים הלכה בכוללים. אין להתיר איסור קל כדי שלא יעברו על איסור חמור. אופניים ומטריה בשבת. קיים מצווה ולא קיים את התנאי אין ברכתו לבטלה. נפח ומשקל

אבקת חלב נכרי

ג. עוד יש לדון במי שבירך על שוקולד שיש בו אבקת חלב נכרי, האם יטעם או לא. שהרי אנחנו נוהגים להחמיר ולא לאכול אבקת חלב עכו"ם, ואם כי בחזון איש (י"ד סימן מא אות ד) כתוב להקל בדבר, כיון שיש חוק בינלאומי בעולם שאסור לערב סוגי חלב, וממילא מפחדים לערב בחלב נאקה, אתון, חזירה. אך הגאון רבי ישראל וועליץ (הובא בשו"ת תשובות והנהגות ח"א סימן תמא, תפ) - היה אב"ד בעדה החרדית לפני מעל חמשים שנה ומחבר שו"ת דברי ישראל - העיד שנפגש עם החזון איש ודן אתו בענין זה, והגיע למסקנא שלא התיר החזון איש אלא בזמן מלחמת השחרור שהיה קשה מאוד להשיג חלב. וכך גם העיד הסטייפלר (הובא בשו"ת קנין תורה בהלכה ח"א סי' ס"ח), אמנם בשו"ת זקן אהרן וולקין (ח"ב סימן נד) - היה מגדולי הדור לפני כתשעים שנה - התיר בזה. גם בשו"ת לבוש מדרכי² (סימן כג) כתב תשובה בדין חמאה של עכו"ם והעלה להקל. גם בשו"ת שרידי אש (ח"ב סימן כה) - לרב וינברג - כתב להתיר. גם בשו"ת ציץ אליעזר (ח"א סימן כה) - לרב ולדינברג - כתב להתיר. וכן כתב רבי עובדיה הדאיה בישיכיל עבדי (ח"ה חיד"ד סימן ט), אפילו הכי אנחנו מחמירים, ובשו"ת מנחת יצחק (ח"י סימן לא אות טו) האריך להסביר למה אין לאכול אבקת חלב עכו"ם.

מעשה רב

ד. לפני שנים רבות הייתי בבורו פארק יחד עם מרן זצ"ל, וכשהגענו לבית מלון ראינו על הכריות שוקולד מיוחד, וראיתי שיש עליו הכשר או יו (OU), וידוע שכל המוצרים שלהם נעשים באבקת חלב נכרי, וסומכים על הרב פיינשטיין (באגרות משה י"ד ח"א סימן לו) שהתיר אפילו חלב נכרי בזמננו, וכל שכן אבקת חלב, כי פנים חדשות באו לכאן. אמרתי למרן האבא: יש בשוקולד אבקת חלב נכרי. מיד הרב לקח את

תקציר השיעורים הקודמים

א. בשיעורים האחרונים דיברנו בדין מי שבירך בזמן שאסור לו לאכול, או שבירך על דבר שאסור לו לאכול, האם יטעם או לא, והבאתי לכם מחלוקת בין מרן זצ"ל לרב אלישיב, שהרב אלישיב (אשרי האיש ח"ג פס"ו אות ב) פוסק שלא יטעם, כי סובר שברכה לבטלה דרבנן, וכסברת האליה רבה (סי' רט וסק"ה), והחזון איש (א"ח סימן קלו אות ה) בדעת הרמב"ם, אבל מרן זצ"ל (ב"י"א ח"י תאו"ת סי' ו, מא) הביא מה שכתב הרמב"ם בתשובה (פאר הדור סימן קה) - מה שלא ראו הא"ר והחזו"א - שברכה לבטלה היא איסור דאורייתא. לכן אדם שבירך על עוגה לפני תפלת שחרית, ולפני שטעם נזכר שהוא לפני התפלה, זה מצוי בהושענא רבה או בשבועות, וכבר הגיע עמוד השחר, אם כבר בירך, אם לא יטעם זו ברכה לבטלה, ואם יטעם יעבור על איסור אכילה קודם התפלה.

קידוש והבדלה

ב. וכן מי שבא לביתו לקדש, ואשתו עדיין לא מוכנה, ויש לו סבלנות, משום שלום בית... וביתיים טעה ולקח דבר מאכל ובירך עליו, והיא אומרת לו: עוד לו עשית קידוש! אם לא יטעם יעבור על ברכה לבטלה ואם יטעם יעבור על איסור טעימה לפני הקידוש. וכן אסור לאכול ולשתות לפני ההבדלה חוץ משתיית מים, ומי שכבר בירך האם יטעם או לא. וכן מי שאכל בשר כמובן חלק לשיטת הבית יוסף - או פלאפל שטוגן בשמן בשרי, או ביצה שהיתה בחמין, שצריך המתנה שש שעות - ובתוך שש שעות בירך על שוקולד חלבי, האם יטעם או לא. בכל אלה המקרים אמרנו בשיעורים הקודמים שיטעם מעט.

¹ מדברי הרב מאיר ידיד שליט"א: ברשות כבוד מרן שליט"א, כבוד גדול שאני מוזמן לדבר כאן, בפני ציבור כל כך חשוב, לא רק מכאן, מכל העולם. ואנחנו מודים למרן הראשון לציון שלא רק מטפל בנו, בכל הבעיות של עם ישראל שבכל מקום ומקום. הקב"ה הוא זה שהמליך אותנו ונתן לו את הכוח, את היכולת, ואת האחריות לכך. נברך אותו שבע"ה ימשיך לעשות חיל, ותמיד נזכה ללכת אחריו בדרך נכונה וישרה. אמן ואמן.

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לרב הגדול, מזכה הרבים, מרביץ תורה, איש על העדה, הרה"ג רבי מאיר ידיד הלוי, בנו של חכם יום טוב ידיד זצ"ל, הוא רב קהילת "שערי ציון" ברוקלין, הייתי אצלו כמה פעמים, גם בישיבה שלו, הוא הקים ישיבה גדולה לתפארת, כל התלמידים נראים בני תורה, ובשחרית ראיתי שכולם עם טלית על הראש, למרות שזו חסידות, אבל כולם שם חסידים ב"ה... ומתפללים כמו תפלה של בני תורה. תדעו שבאמריקה לא קל כמו בארץ, כי יש שם הרבה עולם הזה, למי אין בריכה בבית, לא רק אמבטיה... ואשריו שעם כל העולם הזה, יושב ולומד תורה ומתגדל בתורה. והוא מחדיר להם את ההשקפות הנכונות. כשהייתי בניו יורק ראיתי שבשבת לאחר תפלת מוסף הם עושים קידוש, טועמים משהו, ואחר כך נותן להם שיעור, ויש שם כאלף מקומות למעלה ולמטה, והכל מלא! ומאוחר יותר מקדשים בבית. והוא נותן להם דרשה באנגלית, והיה ניכר שהוא בונה את הדברים פה. בן פורת יוסף. בוכותו שיעור ציון נהיה מקום של תורה, כל הזמן יש שם שיעורי תורה. אחיו הגדול האבא רבי יצחק ידיד ה' ישמרהו, הוא אמנם לא אברך ישיבה, אבל יש לו כמה שעות ביום שחוטף ללימוד, וסיים את הש"ס כבר שלש פעמים ומתצה, וגם מרביץ תורה ומוסר שיעור. הוא מוסר שיעור בש"ס בשעת בוקר מוקדמת, ואנשים יושבים ולומדים. יש שם הרבה תורה. הקהילה החלואית בניו יורק התחזקה מאוד, אי אפשר להשוות אותה היום למה שהיה שם לפני חמשים שנה ומעלה.

² לרבי מרדכי אפשטיין שהיה ראש ישיבת חברון לפני כ-120 שנה. היום רוב ראשי הישיבות לומדים למדנות ומוסרים שיעור כללי, ולא תמיד נוחתים להלכה, ולא מצוי שיכתבו שו"ת בהלכה. כיום יש הבדלה בין 'מי יורה דעה' - הלכה למעשה, למי 'בין שמועה' - למדנות, אבל פעם לא היה כך, ושניהם היו יחד, הרשב"א שכתב חידושים על הש"ס, הוא אותו הרשב"א שכתב את תשובות הרשב"א בהלכה. וגם הרב אפשטיין שהיה ראש ישיבת חברון חיבר שו"ת בהלכה.

השוקולד ושם בכיס, וגם את שלי לקח... שאלתי אותו על זה ואמר לי, כשאבוא לארץ אתן לנכדים הקטנים. אבל מעולם הוא עצמו לא אכל אבקת חלב נכרי (עי' באורך בליקוי"א איסור והיתר כרך ב, וראה עוד ביהודי"ד ח"ד ס"ט מב, ח"ד ס"ט קלה, ובבי"א ח"א ח"ד ס"ח). ואמנם מי שכבר בירך על שוקולד שיש בו אבקת חלב נכרי, יטעם, שאם לא יטעם יעבור על איסור ברכה לבטלה דאורייתא.

בירך על מאכל בצום

ה. וכן דיברנו במי שטעה ובירך על מאכל בארבע תעניות³, שלדעת הרב אלישיב יאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ולא יטעם. אבל לדינא הרי אכילה בתענית היא מדרבנן, וברכה לבטלה היא מהתורה, ואמירת "ברוך שם" אינה מתקנת לגמרי אלא רק מחלישה את חומר האיסור, וכמשמעות דברי התוספות (ברכות לט. ס"ד ה"ב), לכן יטעם מעט. וכך מבואר בדברי החיד"א (בברכי"ה ר"ס הקטנה) בשם רבו רבי יונה נבון בשו"ת נחפה בכסף (תח"ח סי' י), ועוד, כי עדיף שיעבור על איסור דרבנן ולא על איסור ברכה לבטלה דאורייתא.

ברכה על מאכל ביום כיפור

ו. יש חכם אחד שכתב לחלוק על מרן זצ"ל, ובה בטענה שחולק כדרכה של תורה, וכי יש סתימת פיות? ודאי שלא!⁴ הוא הביא את דברי הריטב"א (פ"ה מהל' ברכות ה"ג) לגבי חולה שיש בו סכנה, שהתירו לו לאכול ביום הכיפורים מפני פיקוח נפש, שנאמר "וחי בהם" - ולא שימות בהם (וינא פה), ולכן אם הרופא אומר לו שצריך לאכול יאכל, ואם יכול יאכל לשיעורים, פחות פחות מכשיעור. שלא כדעת הרב מברסקי (הובא בשו"ת חשב האפוד סי' עא, המועדים בהלכה עמ' פב) שכיון שהותר לו לאכול לא צריך לאכול לשיעורים, אבל מרן זצ"ל (תח"ח דעת ח"ו סי' לט, חו"ע ימ"ג עמ' שב-שג) לא הסכים אתו והביא להקת אחרונים שכתבו שצריך לאכול לשיעורים. ועל השאלה האם יברך על המאכל או לא, כתב הריטב"א: לפיכך חולה האוכל ביום הכיפורים אינו מברך כלל, שהלחם וכל מאכל אסור הוא לו ביוהכ"פ כחזיר בשאר ימים, אלא שהותר לו מפני חליו. ושכן דעת רבו הרא"ה (ברכות מה).

לא קישיא

ז. אותו אחד הקשה, מדוע מרן זצ"ל כתב שמי שטעה ובירך בצום יטעם כדי שלא תהא ברכתו לבטלה, הרי באכילתו הוא לא מתקן כלום, כי זה כמו אכילת דבר אסור שלא מברכים עליו, ומכח דברי הריטב"א הללו חלק על הרב. אבל תמוה שלא שם לב שהריטב"א דיבר רק על יוהכ"פ, שבוה הרי זה כחזיר בשאר ימים, אבל ודאי שלא יברך על שאר תעניות, שטעה בהם וכו', שהן מדרבנן, ואיסור האכילה בהן אינו בחפצא, אלא בגברא, ובה אין הכי נמי, גם הריטב"א יודה שאם בירך יטעם קצת ויתקן את האיסור. וביהכ"פ הכל מסכימים שמי שהתבלבל ובירך על מאכל, יאמר "ברוך שם" ולא יטעם.

ברכה על מאכל אסור

ח. יותר מזה, גם ביום הכיפורים, וכי כל כך פשוט שפוסקים הלכה כדעת הריטב"א והרא"ה, יש לנו עוד ראשונים ושלחן ערוך ופוסקים, ואי אפשר להצטמצם. דעת הראב"ד (פ"א מברכות ה"ט) שמי שהרופא אמר לו שחייב לאכול נבלה או טרפה, וכגון שקיבל בולמוס וצריך לאכול חתיכת עוף שנתנבלה בשחיתה, או שמת בלי

³ גם בנות רווקות צריכות להתענות, ומה שמביאים (פסקי תשובות סי' תקנ הערה 5) בשם כמה אדמו"רים, שכיון שצריכות ללדת בעתיד, לכן כבר מגיל 14 אוכלות בתענית. אין בזה היגיון, ולהלכה גם הן מתענות כמו כולם (ב"א ח"א"י במילואים לח"א ח"ה סי' קט).

⁴ בזכות מרן זצ"ל הרבה אברכים כיום לומדים הלכה, פעם זה לא היה כך, לפני למעלה מחמשים שנה, כמה כוללים היו בירושלים שעסקו בהלכה? לא הספרדים וכל שכן לא האשכנזים, מי למד בית יוסף? לפני כמה זמן היה אצלי איזה גביר גדול שזכה שיש לו בן אברך בישיבת מיר, וישב ולומד, וברכתי אותו ואמרתי לו: זכית שיש לך בן תלמיד חכם, לא כל אחד זוכה. שאלתי את הבן האברך, מה אתה לומד? אמר: אני לומד ש"ס... לומד הלכה? לא יוצא לי. אמרתי לו ראית פעם בית יוסף? אמר: הרב, אני מודה שמעולם לא פתחתי בית יוסף! והוא אברך בגיל 35. אמרתי לו: איך אפשר להיות תלמיד חכם בלי ללמוד בית יוסף, נכון שצריך ללמוד ש"ס, כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה (ירושלמי ר"פ ד"א ומילה), והיינו התלמודים שלנו - בבלי וירושלמי, אבל מעבר לש"ס צריכים ללמוד בית יוסף, שלחן ערוך, פתחי תשובה, ש"ך, ט"ז, ס"ע, התורה שלנו ארוכה מארץ. אמרתי לו: תשמע, זו לא הדרך, הדרך הנכונה היא שתלמד חצי יום גמרא, תהיה שיכור... ובחצי השני תלמוד בית יוסף, הלכות שבת, הלכות איסור והיתר, הלכות טהרה, וכך תהיה תלמיד חכם אמיתי. אדם שלומד הלכה יכול להקשות ולתרוץ ולפלפל בדברי האחרונים, ואמנם על מרן זצ"ל לבייביע אומר קשה מאוד להקשות, וגם מי שלומד הלכה ומקשה, זה בזכות מרן, ובכלל בזכותו שנתנה המצב והרבה אברכים כיום כיום אשכנזים לומדים הלכה למעשה, בית יוסף ושלחן ערוך. התורה מונחת בקרן וזית כל הרוצה ליטול יבוא ויטול (קידושין ס).

⁵ שאל אותי ראש המוסד, יש להם אנשים שנמצאים בכל מיני מקומות בעולם ועושים למען עם ישראל, אני לא יכול לפרט, והמבין יבין, והם נמצאים בחברת מוסלמים שאוכלים נבלות וטרפות, והוא יושב יחד איתם, ואם לא יאכל מהבהר יבינו שהוא יהודי, וזו סכנה. אחד מאנשי המוסד חזר בתשובה וביקש את חוות דעת שלנו מה לעשות, כי הוא נכנס לשם כשהיה חילוני, ובגלל זה רצה לעזוב את העבודה שלו, ואומר: אני לא יכול לאכול נבלות וטרפות. אבל אי אפשר לוותר עליו, סיפרו לי עליו דברים נפלאים. לכן הצעתי לו,

שחיתה, או שמצאו בו טריפה, וכי יעשה שני עבירות, גם יאכל נבלה או טרפה וגם לא יברך? לכל הפחות ישברך, ומה שנאמר "ובצוע ברך ניאץ ה'", זה כשהוא בריא ואוכל נבלה וטרפה באיסור⁵, אבל אם אוכל על פי היתר של חכם יברך. וכן כתב הרא"ש (פ"א דברכות סימן ב) שמי שאוכל בהיתר דבר איסור יברך עליו, וכן כתבו תלמידי רבינו יונה (ריש פרק שלשה שאכלו). גם הרשב"א (בתשובה סימן תשצד) כתב בתוקף על דברי הרא"ה: ואינו רואה כלום בדבריו ודברי תוהו הם⁶. וכן כתב הרמ"ך על הרמב"ם (פ"א מהל' ברכות ה"ט), וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סי' ר"ד סעי' ט): אכל מאכל או משקה של איסור מפני הסכנה, מברך עליו תחלה וסוף. וכן בש"ע (סי' קצ"ב). אמנם לדינא לחומר איסור ברכה לבטלה אנתנו אומרים סב"ל נגד מרן, ולהלכה למעשה מי שאוכל דבר איסור בחפצא כגון נבלה וטרפה, לא יברך, כי חוששים לדברי הרא"ה והריטב"א (ילקו"י ימים נוראים, חו"ע ברכות עמ' קנט).

צום יותר קל

ט. ולגבי אכילה ביום הכיפורים, דעת המאירי (ברכות מז), ומהר"ם מרוטנבורג - היה רבו של הרא"ש - הובא בהגהות מיימוני (פ"א מברכות ה"ט), דאף שעל מאכלות אסורות אסור לברך, אבל ביום הכיפורים אם הותר לו לאכול מחמת פיקוח נפש חייב לברך, כי המאכל הוא דבר היתר ורק הזמן הוא שאסור. ובהו המנהג פשוט כדבריהם, וכפסק מרן השלחן ערוך (סימן תריח סעי' י), שחולה שאוכל פת ביום הכיפורים, נוטל ידים - ואם הרופא אמר לו שאסור לו לאכול לשיעורים, והוא אוכל כביצה פת, יברך "על נטילת ידים", אבל בדרך כלל אוכלים פחות משיעור ככותבת כל כעשר דקות - ומברך המוציא, ומברך ברכת המזון, ויאמר "יעלה ויבוא", ויזכיר: "ביום הכיפורים הזה ביום שליחת העון הזה", ואם חל בשבת מוסיף גם "וצה והחליצנו", ואם שכח אינו חוזר (ילקו"י ימים נוראים עמ' תשסב, תשסג). ועכ"פ כאן המנהג לברך, ובמקום מנהג לא אמרין סב"ל.

להלכה

י. לכן להלכה ולמעשה, אם טעה ובירך על מאכל ביוהכ"פ לא יטעם, כי ברכה לבטלה דאורייתא, ואכילה ביום כיפור דאורייתא, ושב ואל תעשה עדיף. אבל בשאר תעניות ואפילו בתשעה באב, אם בירך על מאכל יטעם קצת, כי עדיף לעבור על איסור אכילה בצום שהוא מדרבנן, ולא לעבור על איסור ברכה לבטלה שהוא מדרבנן, ולמרות שטעם יכול לומר "עננו", כי לא אכל כשיעור ולא הפסיד את הצום.

דברי בעל העקידה

יא. יש שהעירו מדברי רבי יצחק עראמה - היה לפני כ-600 שנה בסוף תקופת הראשונים - בספר העקידה (פרשת וירא עמ' ט), שדן האם אפשר להתיר איסור קל מסויים, כדי להציל את הציבור שנוכשים באיסור חמור מאוד, וכתב: כי החטא הגדול שיעבור עליו איש מבית ישראל בסתר ושלא לדעת הרבים ובלי רשות בית דין, חטאת יחיד הוא, והוא בעונו ימות על ידי בית דין של מעלה, וכל ישראל נקיים. אמנם החטא הקטן כשיסיכמו עליו דעת הרבים והדת ניתנה בבתי דיניהם שלא למחות בו⁷, הנה הוא זימה ועוון פלילי, וחטאת הקהל כולו, ולא ניתן למחילה

כשאתה נמצא אצלם, אין לך ברירה, אתה חייב לאכול אתם, אבל תשים הרבה מלח, ותשתה מיד, ותגיד להם תירוצים, אני צריך את זה לבריאות שלי, ללחץ דם... וכשלא הגנה מהאיסור זה מוריד מחומרתו. ואם ירגישו בוה, גם את זה לא צריך לעשות, שלא יהיה חס ושולם אפילו ספק פיקוח נפש, ומפני הסכנה מותר לו לאכול.

⁶ הם ראשונים כמלאכים, ומתנצחים ביניהם, ואנחנו לא מנציחים ראשנו בין ההרים.

⁷ למשל דוגמא, כולם יודעים שאסור להשתמש במטריה בשבת, ובאמריקה הגשם יורד בזעם, כי יש הרבה עבירות של הגוים כמוזון, ואם יבוא משהו ויאמר: אם לא תתיר לי ללכת עם מטריה בשבת אסע ברכב, וכי נתיר לו? פעם הייתי בשבת בסן פאולו שבברזיל, ירד שם גשם חזק יותר מאמריקה, כנראה יש שם יותר עבירות... והלכתי למסור שיעור, גוי אחד שראה את הצ"ץ רבאי' הולך בגשם, שם אלי וליווה אותי מעצמו עם מטריה לאורך כל הדרך שארכה חצי שעה, וכשהגעתי לבית כנסת, אנשים ראו שאני יבש ואמרו: אין ככה? כנראה איזו סגולה... אבל אני לא ביקשתי ממנו, ולא היה צריך לומר לו שיפסיק, ואף שעושה לצורך הישראל. ואפילו לומר לו במפורש היה מקום להקל, כי זה שבות דשבות במקום צורך גדול, וכן במקום מצוה דרבים של מסירת שיעור.

הייתי פעם בלוס אנג'לס, והיה שם דוקטור אחד שאמר לי: אני גר רחוק ומגיע לבית הכנסת עם אופניים, ואנשי בית הכנסת שהם אורתודוקסים, צועקים עלי: איך אתה בא עם אופניים בשבת? הרב, תתיר לי כדי שהציבור יעזוב אותי לנפשי, ואם לא תתיר לי אקח כרטיסיה ואסע ברכבת... אבל זה אסור וזה אסור, וכי אנתנו בעלים על התורה? וכי התורה היא פלסטלינה לשחק בה איך שרוצים!?

סיפורי לכם שאחד הגבירים הגדולים שהקים עולה של תורה, תמך ועזר להרבה ישיבות, בא בחג השבועות אצל מרן זצ"ל, ולאחר סדר הלימוד יצא לרחוב קינג ג'ורג', עלה לרכב ולקחו אותו למלון. סיפורי למרן: אבא, פלוני תומך בישיבות, אבל הוא עצמו לא שומר שבת כהלכתה, מה דינו של האיש הזה בשמים? אמר לי הרב: בשמים יש מחלקה מיוחדת לאנשים כאלו, שהם עשירים גדולים תמכין דאורייתא, אבל אינם שומרי שבת, ולאחר מאה ועשרים הוא יהיה שם.

ומשמע ממנו שהוא הדין אם לא אכל כלום, שאין ברכתו לבטלה, כי בשעה שנטל ידיו דעתו היתה לאכול כביצה. ולכאורה גם אצלנו, אם בירך על מאכל בצום, והזכירו לו שהיום צום, לפי דברי הריטב"א, כיון שבדעתו היה לאכול, לא נחשב ברכה לבטלה, ולמה צריך לטעום.

לא נמר עמידה

טו. השדי חמד (אס"ד ברכות סי' א' או' ט) הביא בשם ספר שפת הים (אשכנזי, סי' ה), שמי שהתחיל להתפלל עמידה, והיה בדעתו לומר את כל הברכות של התפלה, וכשהגיע ל"רופא חולי עמו ישראל" התעלף, ועד שחזר להכרה וכו', עבר זמן תפלה. אף שלא יצא ידי חובת תפלה, מכל מקום הברכות שבירך אינן נחשבות לברכות לבטלה. אבל יש לדון בזה, כי הריטב"א אמר את דבריו באופן שאת מעשה המצוה של הנטילה קיים במושלם, ורק את התנאי לאכול כביצה פת לא קיים, אבל בתפלה שהתפלל חלק ממנה, הלא התפלה כולה היא שרשרת אחת ארוכה, ואם לא בירך את כל הברכות, לא קיים את מעשה המצוה כהוגן. וגם בנידונו שבירך בצום על דבר מאכל, או שבירך על מאכל חלבי תוך ששעות לאכילה בשר, רצו לדמות לדברי הריטב"א שגם אם לבסוף אינו טועם אין ברכתו לבטלה. אבל באופן זה הוא כלל לא קיים את המעשה. זה חילוק פשוט. ומי שהקשה את הקושיא הזו, לא הבין היטב את דברי הריטב"א¹³.

תפלת הדרך

טז. דוגמא נוספת, הנוסע מעיר לעיר מנהיגו שמברך הגומל, ואמנם האשכנזים מברכים רק ממדינה למדינה, ולענין תפלת הדרך גם הם מברכים בנסיעה מעיר לעיר¹⁵, אבל הגומל רק הספרדים מברכים, וצריך שתהיה נסיעה בכביש בניעורו, ואף שיש בצדדים כל מיני יישובים, יש בכביש מהיר סכנת תאונות דרכים, פעם הסכנה היתה שוודים וחיות רעות, והיום תאונות, כל דור לפי עניינו, וכשנוסע כשיעור פרסה - בין עיר לעיר מברך הגומל. מי שיצא מירושלים והתחיל לנסוע, כשעובר את בית הקברות נקרא שהחזיק בדרך, ואז מברך תפלת הדרך¹⁶. ואם לפתע כשהגיע ללטרון התקשרו אליו ואמרו לו: תחזור בחזרה, צריכים אותך דהוץ, יש עכשיו ישיבת הממשלה, פרצה מלחמה בלבנון ויש טילים וצריכים את הקול שלך... והוא אומר: רגע, אמרתי תפלת הדרך בברכה, ואם אחזור לא תהיה בנסיעה שיעור פרסה. כתב בשו"ת בצל החכמה ח"ה (סי' טו) שלפי דברי הריטב"א זה בסדר, כי העיקר שבעת שבירך היה בדעתו לנסוע כשיעור פרסה, ולמרות שלא קיים את התנאי, כיון שקיים המעשה לברך כשהחזיק בנסיעה, אין ברכתו לבטלה.

קידוש במקום פעודה

יז. וכן אדם שקידש בליל שבת, ולפתע כבו לו הנרות, והוא לא משתמש בחשמל כשיטת החזון איש, וכי ישב ויאלץ בחושך, "ורשעים בחושך ידמו" (שמואל א' ב, ט), ורוצה ללכת לבית חבירו ולאכול באור, האם צריך לאכול דוקא בביתו בחושך כי אין קידוש אלא במקום סעודה (פסחים קא), או לא. ולפי דברי הריטב"א, כיון שבשעה שקידש דעתו היתה לאכול בבית, אין בזה בעיה של ברכה לבטלה.

¹³ כמה פעמים הבאנו את דברי הרב פראנק בספר שביבי אור (עמ' נב-נד), שכל בחור ישיבה צריך ללמוד קצוות ונתיבות, בית הלוי וחיזושי רבי חיים מברסק, כי זה מחדד את השכל, ואף יודעים להקשות ולתרוץ נכון, ולדמות מילתא למילתא בצורה נכונה, אבל יש כאלה שמעולם לא פתחו את הספרים הללו וחבל. היה לי יכוח עם אברך אחד מב"ב ושאלתי אותו, למדת פעם בחיים נתיבות, עברת פעם על תשובה של רבי עקיבא איגר, בית הלוי, ר' חיים על הרמב"ם? לא. רק לומד בכל מיני ספרי קיצורים, זו לא הדרך הנכונה.

¹⁴ [ועי' בשד"ח (פאת השדה סי' ט) שהביא מ"ש לו הגאון ר' בנימין זאב זקהיים, שלא ירדו המחברים לסוף דעת הריטב"א, דמפורש בדבריו שדוקא בברכת ענט", כיון שנגמר מעשה הנטילה, לפיכך ברכת הנטילה לא הוי ברכה לבטלה, אבל בודאי מודה דבברכת המוציא ובשאר מצוות שאם נמלך הוי ברכה לבטלה, וכדאיתא להדיא בירושלמי המובא בתוס' בברכות (טז. ד"ה בפר'), דהיכא דברך אתרומוסא למיכליה ונפל מידיה ושקיל אחרינא, בני ברובי זימנא אחרית, ופריך מ"ש מאמת המים, פירוש, דמברך לשתות והני אזלי והני אחריני ניהו, ואי' לברך פעם אחרת. ומשני, הכא הוי דעתו מתחילה לזה, שהיה יודע שילכו להן, אבל בתרומוסא לא ידע שיפול מידו, ויאמר בשכמל"ו משום דהוי ברכה לבטלה. וכן פסקו מרן הש"ע והרמ"א (סי' ה' ו' ט). א"כ כ"ש שנמלך מעצמו שלא לאכול, או שלא לעשות המצוה, דהוי ברכה לבטלה. וע"כ שאני נט"י שגמרה מצות הנטילה שעליה הוא מברך. [אולם במ"ש להביא ראיה מדברי הירושלמי, ע' בשו"ת הר צבי (אורח סי' טז) מה שאמר בדברי הירושלמי, ולפ"ז אינו מוכרח]. וכתב ביב"א שם (באות ט) ומסתייעא מילתא מדברי הב"ח שהביא השע"ת (י"ט ט), שאם ברך על אוכל ואח"כ נמאס בעיניו, יש לו לאנוס עצמו לאכול קצת כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. [אף שבס"י קנח (סי' א) העתיק השע"ת את דברי הריטב"א להלכה, וכדברי הב"ח פסקו המשנ"ב (סי' ה' ד"ס"ק ב) והכה"ח (סי' ב), ודלא כמ"ש בשו"ת חינוח דחיי, דלא הוי ברכה לבטלה ונסתייע מדברי הריטב"א].

¹⁵ ובשם החזון איש (עליו לשבח, שמו"ת, עמ' תרפ"ט) הביאו שאפי' הנוסע מעיר אחת לעיר הסמוכה

הדלקת נרות שבת

יח. עוד דוגמא, זוג שנוסעים להורים בערב שבת, ורוצים להדליק נרות שבת בבית, אפשר להדליק מפלג המנחה - שעה ורבע קודם צאת המוכבים, ובלבד שתקבל שבת בהדלקה, וכשבעלה נוהג ברכב יכולה להצטרף אליו, ורק יפתח לה את הדלת ויסגור, שלא תדליק את האור. ולא יכולה לעשות תנאי ולהדליק, כי לא מועיל בזה תנאי, שהרי היא מוכרחת לקבל שבת, כדי שיהיה ניכר שהדלקת הנרות לכבוד שבת. וידליקו נר ארוך, כדי שעד שיגמרו לאכול, ועד שיחזרו הנר עדיין ידלק ויהנו לאורו. והנה האמא שכנעה אותם: תישארו לישון אצלנו, או שלפתע התחיל גשם חזק והם רוצים לישון אצל ההורים, וכי נאמר להם: תחזרו הביתה ליהנות מאור הנרות, שלא תהיה ברכה לבטלה!¹⁷

לישב בסוכה

יט. עוד דוגמא, אדם שאוכל בסוכה מברך "לישב בסוכה", אבל כידוע שינה בסוכה יותר חמורה מאכילה בסוכה, שהרי אכילת עראי חוץ לסוכה מותרת, ושנית עראי אסורה - יש מקומות באמריקה שיורד שלג ולא שייך לישון בסוכה, אחר כך יוציאו אותו כמו את הלל (וימא לה)... - ולמה לא מברכים על השינה בסוכה אשר קידשנו במצוותיו וצונו "לישון" בסוכה? ותירצו התוס' (בברכות יא: ד"ה שפבר) שחוששים שמא לא ירדם [א.ה. כך תירצו בת"י ב', ובת"א א' תירצו דברכה דאכילה שמברכין לישב פוטרנו. ונראה שהיה קשה להם על הת"י הראשון, דאמאי לא יברך לכה"פ "לישב" על השינה שהיא החיוב החשוב ויפטור את האכילה, ולכן תירצו תירוצי בני"ל]. ולכאורה לדברי הריטב"א, גם אם לא ירדם, העיקר שבשעה שבירך רצה להירדם, ולמה לא יברך על השינה? וצריך לומר שאם לא ירדם לא קיים את מעשה השינה כלל, ועוד שזה דבר מצוי שאינו נרדם, ולכן היה צריך לחשוש לכך, ואם בירך זו ברכה לבטלה (ילק"ו סוכה. ע' בי"א ח"א ח"ו"ד סימן כא אות ב, וח"ב ח"א"ח סימן ט אות ב).

טבילת גר קטן

כ. עוד דוגמא, גר קטן פחות מבר מצוה, שאמו לא רוצה להתגייר, ואביו כעת דתי ובא לבית כנסת, מגיירים את הילד על דעת בית דין, בתנאי ששולחים אותו לבית ספר טוב של יראת שמים, ולפני הטבילה כתב הראב"ד בבעלי הנפש (סוף שער הטבילה סי' י) שהדיינים מברכים קודם הטבילה "אשר קידשנו במצוותיו וצונו על הטבילה", וכשהילד הזה מגיע לבר מצוה, יכול לחזור בו, ולהפקיע את הגיור... ולכאורה אין הדיינים מברכים על הטבילה ולא חוששים שיחזור בו כשיגדל ותהיה ברכה לבטלה? ולדברי הריטב"א אתי שפיר, כי העיקר שבשעה שטבל להיות יהודי ולקיים מצוות. החתם סופר (ח"ו"ד סי' רנ"ג) תירץ שיש חזקה שלאחר שיטעם את היהדות לא יחזור בו, שאם לא כן לא היה מועיל הזכיה עבורם בקטנותם. הגע עצמך המפריש תרומה לא יברך, דילמא מתשיל עלה והוה ליה ברכה לבטלה. ולפי דברי הריטב"א הנ"ל זה אינו ברכה לבטלה, שבשעה שבירכו יש כאן מעשה מצוה של טבילת גר, ואם אח"כ יחזור בו אינו עוקר את הברכה. יש עשרים (א) דוגמאות שדנים בהן על פי דברי הריטב"א אולי נמשיך בשבוע הבא.

- עבר הגהה והוספת מדרן הראש"ל שליט"א -

לה, כגון מתל אביב לבני ברק, הרשות בידו לומר תפלת הדרך בשם ומלכות, כי בעצם הנסיעה יש סכנה. אבל להלכה מברכים רק על נסיעה בשיעור פרסה.

¹⁶ מרן הקפיד מאוד על מצוה זו, והיה אומר לכלום שנקשים, ומרן זצ"ל אמר לי שבסידור חזון עובדיה אעתיק את נוסח תפלת הדרך מהגמרא (ברכות כט), "ותסמכום לשלום" וכו', בלי כל מיני תוספות ושינויים.

¹⁷ [מרן הש"ע (סי' רס"ג ס"ט) כתב, המדליקים בזווית הבית ואוכלים בחצר, אם אין הנרות ארוכות שדולקות עד הלילה, הוי ברכה לבטלה. וכתבו המג"א (סי' ק"י) והאחרונים ע"פ דברי המהרי"ל, שאם משתמש לאורם אח"כ, ע"מ שלא ישל בעץ ואבן, ליכא איסורא. ובנ"ד כיון שהדליקו נרות מבעוד יום, אם לא יהנו אח"כ מאורם הוי ברכה לבטלה. אלא דלכאורה לפי הריטב"א כיון שבשעה שהדליק חשב להשאיר שם אין כאן ברכה לבטלה. ויש לדון בזה, דלגבי נט"י הרי עשה מעשה של הנטילה, רק חסר התנאי, לכך לא הוי ברכה לבטלה, משא"כ בנ"ד הרי הדלקת נרות נתקנה משום כבוד שבת ומשום עונג שבת, ואף דאיכא כבה"ג כבוד שבת בהדלקתו, מ"מ כיון שלא נהנה לאורם, חסר בעונג שבת. ואמנם י"ל דסו"ס קיים כבוד שבת בהדלקתו, וכיון דבשעת הדלקתו היה בדעתו ליהנות אח"כ לאורם, אם נאנס ולא חזר לביתו לא הוי ברכה לבטלה, ובהו איה"נ דמי שפיר לדברי הריטב"א. וכך כתב בספר חוט שני ח"ד (פרק פ"ג ס"ק יג) דכיון שהנרות שהדליק בביתו הדליק כדון, כיון שהיה במחשבה שיעיד בביתו ונגמרה המצוה, וברכתו שפיר בירך. וע' בילק"ו שבת כרך א' חלק שני (סי' רס"ג), ובקובץ בית יוסף תשפ"ג (עמ' תרנב) במאמרו של הרה"ג רבי נתנאל גרבי שליט"א. ושם העיר לנכון על מ"ש בחוט שני הנז', שכיון שהיה במחשבה שיעיד בביתו נגמרה המצוה, וצ"ע, דאחר שנתבאר בדברי הש"ע שכל שלא נהנה מן הנרות הוי ברכתו לבטלה, ע"כ דבכה"ג שלא נהנה מן הנרות חשיב שלא קיים המצוה כלל, והוי ברכה לבטלה, ושאינו נט"י שעכ"פ נגמרה המצוה שעליה הוא מברך, ומכיון שבשעת ברכתו היה בדעתו לאכול, לא הוי ברכתו לבטלה. ולכן אחר שנמלכו יכלים להישאר אצל ההורים ואין בעיה של ברכה לבטלה].